

BENDRAUJANT SU ALEXIU DE TOCQUEVILLE'IU EUROPOS DEMOKRATIJOS PERSPEKTYVŲ KLAUSIMU

Dalia Eidukienė

Vilniaus Gedimino technikos universitetas, Filosofijos ir politologijos katedra,
Saulėtekio al. 11, LT-10223 Vilnius, Lietuva
El. paštas *politologija@vgtu.lt*

Analizuojama žymaus prancūzų istoriko ir sociologo Alexio de Tocqueville'io demokratijos koncepcija. Ypatingas dėmesys skiriamas demokratijos definicijai, laisvės ir lygybės dialektikai, demokratijos ir valdžios centralizacijos, demokratijos ir individualizmo bei demokratijos ir daugumos despotizmo klausimams.

Reikšminiai žodžiai: demokratija, lygybė, laisvė, demokratijos defektai, daugumos despotizmas, individualizmas, komunikacija.

doi:10.3846/cpc.2013.02

Įvadas

Alexis de Tocqueville'is (1805–1859) – žymus prancūzų politikos teoretikas, sociologas ir istorikas. Jo dėmesio centre – teoriniai ir praktiniai demokratijos, kurią laikė reikšmingiausiu epochos įvykiu, aspektai. Tocqueville'is demokratijos interpretacijoje įvykdė semantinį posūkį, revoliucinei epochai būdingą demokratijos, kaip grynai politinio reiškinių, traktavimą po Prancūzijos revoliucijos pakeitęs jos socialinio komponento akcentu. Jis pirmą kartą demokratiją traktuoja ne tik kaip politinę santvarką, bet ir kaip tam tikrą visuomenės tipą, kur gyvenimo sąlygų lygybė veikia kaip visuomenės transformacijos variklis. Taigi, yra pagrindo teigti, kad Tocqueville'is demokratijos interpretacijoje įvykdė semantinį posūkį, revoliucinei epochai būdingą demokratijos, kaip grynai politinio reiškinių, traktavimą po Prancūzijos revoliucijos pakeitęs jos socialinio komponento akcentu.

Tocqueville'is savo liberaline teorija ne tik puikiai atstovauja Naujųjų laikų politi-

niam projektui, bet ir daugeliu atvejų lenkia jį, prisidėdamas prie paskesnio XX a. intelektualinio klimato formavimo. Jo knyga „*Apie demokratiją Amerikoje*“ (I d. 1835 m., II d. 1840 m.) yra laikoma vienu reikšmingiausių XIX a. politinės filosofijos veikalų. Friedrichas Augustas von Hayekas jį vadina „vienu iškiliausių XIX a. politikos teoretiku“ (Hayek 2004: 211), o viena Tocqueville'io frazė tapo jo knygos pavadinimu – „Kelias į vergovę“ (1944). Raymondas Aronas apgailestauja, kad Tocqueville'io vardas nefigūruoja tarp sociologijos metrų, nes jo pasirinktas tyrinėjimo metodas yra grynai sociologinis: jis eina ne nuo šaltinio prie problemos, o nuo problemos prie šaltinio (Арон 1993: 226).

Tocqueville'io teiginiai ir šiandien „yra įstabiai pranašiški ir įžvalgūs“. Jis tebevertinamas „kaip novatorius“, kuris, Zbigniewo Brzezinskio žodžiais tariant, „anksčiau už visus suprato ir geriau už visus interpretavo amerikietiško eksperimento unikalumą“

(Brzezinski 2011). Šiandieninį Tocqueville'io idėjų aktualumą lemia globalinių procesų analizė, patvirtinanti visuotinę demokratijos krizę, o kartu ir Samuelio Huntingtono prognozes apie demokratijos plitimo banguojantį pobūdį (Хантингтон 2006: 79). Akivaizdus ir laipsniškas trečiosios demokratizacijos bangos, prasidėjusios 1970 m. viduryje, slūgimas grasina išsilieti į eilinį atotvynį. Su tuo susiję daug klausimų: kodėl demokratija prarado savo efektyvumą, kas „sulūžo“ jos mechanizme? Kodėl vis dažniau tvirtinama, kad šiandieniniame pasaulyje dviejų pagrindinių liberaliosios demokratijos komponentų – demokratijos ir laisvės – keliai skiriasi: demokratija klesti, laisvė – ne? (Закария 2004: 99). Tai provokuoja pasiaiškinti gilumines liberaliosios demokratijos valstybių pastebimai pakitusios demokratijos ir laisvės pusiausvyros priežastis ir tai, kokio papildymo reikalauja liberalioji demokratija. Būtent šiuo atveju ir yra naudingas intelektualus bendravimas su Tocqueville'iu.

Demokratija – reikšmingiausias epochos reiškinys

Tocqueville'is demokratiją laiko pačiu reikšmingiausiu epochos reiškiniumi. Todėl jį labiausiai domina teoriniai ir praktiniai demokratijos aspektai. Jis savo abiejose Amerikos ir Prancūzijos istorijos studijose lygina skirtingų tipų visuomenes, siekdamas nustatyti, kas politiškai būtina pereinant nuo tradicinės feodalinės ir aristokratinės visuomenės prie lygių galimybių visuomenės, kad būtų apsaugotas švenčiausias dalykas – individualioji laisvė. „Mes gyvename didelės demokratinės revoliucijos laikais“ (Tocqueville 1996: 15), – teigia Tocqueville'is. Ši nesutramdoma revoliucija šimtmečių šimtmečius žengia į priekį, šluodama visas kliūtis ir tebežygiuojanti per savo pačios suverstus griuvėsius. Jis mano, kad žmogus pats privalo gebėti įspėti tikruosius Dievo valios ženklus. „Taigi pastangos sustabdyti demokratijos raidą būtų tarsi kova prieš patį Dievą, ir tautoms nelieka nieko kita, kaip susitaikyti

su Apvaizdos skirta santvarka“ (Ten pat: 18). Tocqueville'io nuomone, žmonių visuomenei iš aukščiau nulemta gyventi demokratijos sąlygomis, ir šis neišvengiamas pasaulinis ir ilgalaikis socialinis procesas ateityje tik stiprės, o ofenzyvinis demokratijos žygis, sunaikinęs feodalinę sistemą ir nugalėjęs karalius, neatitrauks prieš buržuaziją ir turtuolius. Tačiau Tocqueville'is perspėja, kad demokratija yra linkusi evoliucionuoti į valdžios centralizaciją ir net į daugumos despotizmą. Todėl ji, padedanti daugumos gerovei, negali būti sukurta be politinės ir dorovinės rizikos.

Demokratijos sąvokos apibrėžtis

Tocqueville'is savo knygoje nepateikia klasikinės demokratijos sąvokos definicijos. Jis demokratijos esmę atskleidžia neįprasta samprotavimo forma, iškalbingai demonstruojančia autoriaus minties gilumą, originalią dėstymo manierą ir stilių, kai išvada logiškai išplaukia iš prielaidų, reiškiančių retorines antitezes: „<...> jeigu jums atrodo, kad žmogaus intelektualinė ir moralinė veikla gali būti naudinga norint patenkinti materialaus gyvenimo poreikius ir sukurti gerovę, jeigu, jūsų nuomone, protas žmonėms pravartesnis už genialumą, jeigu jūsų tikslas – ugdyti didvyriškas gėrybes, bet taikius įpročius, jeigu jūs verčiau renkatės ydas negu nusikaltimus ir jei esate linkę atsakyti didžiųjų darbų, kad sumažėtų piktadarysčių, jeigu užuot gyvenę prašmatnioje visuomenėje, jūs sutinkate gyventi klestinčioje visuomenėje, jei pagaliau pagrindinis valdžios uždavinys, jūsų nuomone, ne suteikti visai tautai kuo daugiau galybės ir šlovės, bet užtikrinti kiekvienam visuomenės nariui kuo didesnę gerovę ir apsaugoti jį nuo skurdo, sulyginkite visų piliečių teises ir kurkite demokratinę santvarką“ (Tocqueville 1996: 265). Tokiu būdu Tocqueville'is demokratijos sąvoka labiau žymi konkretų visuomenės, o ne konkretų valstybės tipą. Anot jo, demokratija yra gyvenimo sąlygų sulyginimas. Demokratine galima laikyti visuomenę, kurioje nėra luominių ir klasinių skirtumų, kurioje visi

individai socialine prasme yra lygūs. Tačiau čia nekalbama apie intelektualinę ar ekonominę lygybę. Socialinė lygybė reiškia, kad visos veiklos sritys, profesijos, žinios, pagarba yra prieinami kiekvienam. Tad pati demokratijos idėja reiškia socialinę lygybę bei vienodo gyvenimo būdo ir lygio tendenciją. Tačiau, jei tokia demokratijos esmė, tai aišku, kad valdymas, pritaikytas lygybės visuomenei, bus toks, kurį prancūzas kituose fragmentuose vadina demokratiniu. Tocqueville'io nuomone, jau nemažai šimtmečių vyksta nesustabdomas žmonių gyvenimo sąlygų vienodėjimo procesas. Tačiau savaime jis laisvės neatneša. Priešingai, yra pavojus, kad, plintant lygybei ir individualizmui, aristokratinėje visuomenėje buvusios garantuotos socialinės sąlygos virsta abejingumu bendram gėriui, individo interesų nepajėgumu ir atsakomybės nebuvimu politikos dalykuose. Šitose tendencijose Tocqueville'is vienas pirmųjų atskleidė jas kaip esmines šiuolaikinės masinės demokratijos problemas – jis išvelgė pavojų demokratijai, galimybę išsigimti į naujos rūšies despotizmą.

Laisvės ir lygybės dialektika

Nepertraukiamame tautų veržimesi į demokratiją Tocqueville'is išvelgia galimus pavojus individo laisvei. Šie pavojai išplaukia iš pačios demokratijos esmės, t. y. iš pagrindinių demokratijos principų – lygybės ir laisvės, kurių įgyvendinimas laikomas demokratijos idealu. Šį idealą demokratinės tautos įsivaizduoja kaip visuomenės evoliucijos „ribą, tašką, kuriame laisvė ir lygybė susiliečia ir sutampa“, kai „visi piliečiai dalyvauja valstybės valdyje ir visi turi lygias teises jame dalyvauti“, kai „žmonės bus visiškai laisvi, nes visi bus visiškai lygūs, ir visi bus visiškai lygūs, nes visiškai laisvi“. Tokią lygybės formą Tocqueville'is vadina „tobuliausią žemėje“ (Tocqueville 1996: 555). Tačiau jis pastebi, kad nuolat stiprėjančiame demokratiname sraute laisvės ir lygybės dialektika nėra vienareikšmiška. Pagal jį, šios skirtingų lygių sąvokos ne tik nesutampa, bet gali ir prieštarauti

viena kitai. „Lygybė gali įsitvirtinti pilietinėje visuomenėje, bet neviešpatauti politiniame pasaulyje“ (Ten pat). Tam tikra lygybė gali būti net politiniame gyvenime, nors politinės laisvės ir nėra. Žmogus gali būti lygus su visais kitais, išskyrus vienintelį, kuris juos visus valdo.

Kadangi žmonės negali būti visai lygūs, nebūdami visiškai laisvi, ir kadangi lygybė galop sutampa su laisve, tai, Tocqueville'io nuomone, yra pagrindo skirti jas vieną nuo kitos. Jis žmogaus veržimąsi į laisvę ir polinkį į lygybę traktuoja kaip du skirtingus ir netolygius dalykus. Laisvės Tocqueville'is nelaiko demokratijos laikų skiriamuoju bruožu: „Laisvė švystelėdavo žmonėms įvairiais laikais ir įvairiomis formomis; ji nesisiejo su socialine padėtimi ir gyvavo ne vien demokratijos laikais“. Ypatingas, išskirtinis demokratijos laikų reiškinys, kurį nurodo Tocqueville'is, – „gyvenimo sąlygų, luomų lygybė; pagrindinė aistra, audrinanti to meto žmones, – tai tos lygybės siekimas“ (Tocqueville 1996: 556). Tačiau nei lygybė, nei laisvė atskirai nėra pakankamos sąlygos demokratinėi žmonių būčiai įtvirtinti. Jos tik būdamos tarprioje sąjungoje gali įgyti reikiamą kokybę. Nėra paprasta sukurti reikiamą šių pagrindinių demokratijos principų balansą. Jų harmoniją visų pirma išbalansuoja skirtingas jų vertinimas.

Pagal Tocqueville'į, žmonės visais laikais realiaame gyvenime teikė pirmenybę ne laisvei, bet lygybei. „Laisvės teikiamos gėrybės pasirodo tik praslinkus kuriam laikui, ir visada lengva apsirikti nagrinėjant jų atsiradimo priežastis, o lygybės privalumai pajuntami tuojau pat, ir kasdien matyti, iš kur jie kyla. Politinė laisvė kai kuriems piliečiams kartkartėmis teikia nepaprastų malonumų. Lygybė kasdien kiekvienam žmogui dovanoja gausybę mažyčių malonumų. Lygybės žavesys juntamas kas akimirka ir veikia kiekvieną: pačios tauriausios širdys jam nėra abejingos, o pačios lėkščiausios sielos juo stačiai mėgaujasi. Tad lygybės sužadinta aistra ir stipri, ir visuotinė. Žmonės negalėtų naudotis politine laisve ko nors dėl jos nepaaukoję ir išsikovoja ją tik didžiulių pastangų kaina. O lygybė dalija savo malonumus veltui. Jų teikia menkiausi

kasdienybės nutikimai, įvykiai, ir, norint jais mėgautis, reikia gyventi ir tiek“ (Tocqueville 1996: 557).

Tocqueville'is teigia, kad laisvė yra pradedančios reikštis lygybės padarinys, kad lygybė yra ankstesnė už laisvę. Jo nuomone, „laisvės idėja ir jos potroškis gimė ir išryškėjo tuo metu, kai gyvenimo sąlygos ėmė panašėti“. Tad daugelyje šalių lygybė – senas dalykas, o laisvė – dar naujiena, tik minčių ir polinkių objektas. Tocqueville'io nuomone, „demokratinėms tautoms būdingas natūralus veržimasis į laisvę <...>. Kai jos turi laisvę, trokšta lygybės, o jeigu neįstengia išsikovoti laisvės, trokšta lygybės dar nenusikračiusios vergijos. Jos pakencia skurdą, engimą, barbariškumą, bet nepakencia aristokratijos“. Ši tiesa tinka visiems laikams. Ypač tinka dabartiniams. Visi žmonės ir visos valdžios, panūdę kovoti prieš tą neįveikiamą galybę, bus jos sutriuškinti ir sunaikinti. „Mūsų dienomis laisvė negalėtų įsitvirtinti nesirem-dama lygybe, net despotizmas ir tas negalėtų viešpatauti be jos pagalbos“ (Tocqueville 1996: 558).

Tocqueville'is pastebi, kad, lygėjant žmonių gyvenimo sąlygoms, sykiu švelnėja papročiai. Tai „koreliatyvūs reiškiniai <...>, vienam keičiantis, tuojau pat ima keistis ir kitas“ (Tocqueville 1996: 621). Tai sudėtingas transcendentinis procesas: „Lygybė įperša žmogaus protui daug minčių, kurios šiaip jau nebūtų atėjusios pačios savaime, ir apverčia beveik visas, jau turimas. Pavyzdžiui, <...> gebėjimo tobulėti idėja, <...> ji yra viena pagrindinių idėjų žmogaus sąmonėje ir pati savaime yra viena pagrindinių idėjų žmogaus sąmonėje ir pati savaime yra didžioji filosofinė teorijai, tolydžiom daranti įtaką visiems praktiniams reikalams“. Pagal Tocqueville'į, gebėjimo tobulėti idėja yra sena kaip pasaulis; „lygybė ne atrado ją, bet suteikė jai naują pobūdį“ (Ten pat: 495).

Demokratija ir valdžios centralizacija

Tocqueville'io nuomone, lygybė, daranti žmones nepriklausomus vienus nuo kitų, skiepija jiems polinkį ir įprotį asmeniniame gyvenime

vadovautis tiktai savo valia. Tačiau „ta visiškai nepriklausomybė <...> skatina juos įtariai žiūrėti į kiekvieną valdžią ir netrukus įdiegia jiems politinės laisvės sampratą ir tos laisvės troškimą“ (Tocqueville 1996: 743). Būtent už tai Tocqueville'is giria lygybę: „Aš nepeikiu lygybės už tai, kad ji įkvepia neklusnumą; priešingai, kaip tik dėl to ją giriu. Aš žaviuosi matydamas, kaip į kiekvieno žmogaus protą ir širdį ji diegia tą miglotą politinės nepriklausomybės sampratą ir instinktyvų veržimąsi į ją, šitaip įduodama jam ginklą prieš savo pačios sukeltą blogybę. Todėl ją ir branginu“ (Ten pat: 744). Tačiau tokio vaisto galimybė negarantuoja politinės santvarkos, kuri tvirtai apsaugo individo autonomiją, eliminuodama valdžios savivalę, sukūrimo. Yra dar antroji demokratinės visuomeninės raidos tendencija, kurią sukuria lygybė – tai valdžios centralizacija. Įsigalint šalyje lygybei, atskiri žmonės tarytum nustoja reikšmės, o visuomenė, priešingai, įgyja, ar veikiau kiekvienas pilietis, pasidaręs panašus į kitus, susilieja su minia, ir prieš akis atsiveria vien išpūdingas ir didingas tautos reginys. Pagal Tocqueville'į, „tai demokratijos laikų žmonėms savaime įteigia labai gerą nuomonę apie visuomenės privilegijas ir labai kuklią – apie žmogaus teises (kurias laiko „dorybės sąvoka, įdiegta politikos pasaulyje“ (Ten pat: 257)). Jie lengvai susitaiko su mintimi, jog visuomenės interesai – tai viskas, o konkretaus žmogaus interesai – niekas. Jie mielai pritaria nuomonei, jog visuomenei atstovaujanti valdžia neprilyginamai daugiau išprususi ir išmintingesnė už kiekvieną jos narį skyrium ir jog ji turi tiek priedermę, tiek teisę paimti kiekvieną pilietį už rankos ir jį vesti“ (Ten pat: 746). Tokia situacija Tocqueville'iu atrodo pavojinga ir jis antrąją demokratinės visuomenės raidos tendenciją, kurią išryškina lygybė, vadina „tiesiu keliu į vergovę“ (Ten pat: 743), kai „iš žmonių sąmonės greit išdyla mintis apie <...> žmonėms būdingas teises, jos vietą užima visuomenei priklausančios visagalės ir, galima sakyti, vienintelės teisės idėja“ (Ten pat: 747).

Vieningos centralizuotos valdžios idėja visiems demokratinėms respublikoms piliečiams yra „savaime suprantama ir nesvarstyta“

(Tocqueville 1996: 745). Juos žeidžia mažiausi valstybės institucijų neatitikimai, todėl vienas išstatymų taikymas visiems be išimties jam atrodo svarbiausioji gero valdymo sąlyga. Tocqueville'is apgailestauja, kad demokratijos laikų žmonės, nors ir kur kas mažiau susiskaldę, be paliovos ginčijasi nesutardami dėl to, kam turėtų atitekti aukščiausioji valdžia. Tačiau gražiai sutaria dėl tvirtos centrinės valdžios būtinumo. Jie yra iš anksto nusiteikę pripažinti ir remti tokią valdžią.

Demokratija ir individualizmas

Demokratinų tautų palankumą valdžios centralizacijai Tocqueville'is aiškina dar ir dėl įsigalėjusio individualizmo, kurį laiko demokratijos pasekme ir kuris auga kartu su visuomenės narių lygybe. Individualizmą Tocqueville'is apibrėžia kaip gerai apgalvotą, ramų jausmą, pastūmėjantį kiekvieną pilietį izoliuotis nuo masės į save panašų ir užsisklęsti šeimos ir draugų rate. Sukūręs sau mažytę visuomenę, žmogus mielai nori nustoja jaudintis dėl visuomenės apskritai ir mano esąs laisvas nuo visuomenės. Jis beveik visada sunkiai atitraukia nuo savo asmeninių darbų, kad užsiimtų visuomenės reikalais; jam ne šiaip neįdomi visuomeninė veikla, bet politiniam gyvenimui paprasčiausiai neužtenka nei jėgų, nei laiko (Tocqueville 1996: 559). Todėl žmonės linkę savo rūpesčius perkelti ant valstybės pečių. Būtent todėl centralizuotos valdžios idėją Tocqueville'is įvardija ne kaip atsitiktinę, o kaip natūralią šiuolaikinio visuomenės būvio prielaidą. Tai labai palanku despotizmui, kuris „žmonių susiskaidymą laiko patikimiausia savo gyvavimo garantija. <...> Tuos, kurie nori sutelkti visas jėgas ir kurti visuotinę gerovę, jis vadina „ramybės drumstėjais ir kurstytojais“, o tuos, kurie, užsisklędę savo kiaute, paiso tik savęs, – „gerais piliečiais“ (Ten pat: 563). Taigi individualizmo nulemtas despotizmas gimdo tas pačias ydas, kurioms yra palanki lygybė. Tiedu kraštutinumai papildo vienas kitą ir pragaištingai vienas kitą remia.

Demokratija ir daugumos despotizmas

Demokratinų valdymo formų esmę sudaro absoliuti daugumos valios viršenybė. Susiklosčius tam tikroms aplinkybėms, daugumos galia ne tik ima viršų, bet ir tampa neįveikiama. „Dauguma <...> turi nepaprastą faktinę galią, ją remia beveik tokia pat tvirta visuomenės nuomonė; ir jeigu dauguma kam nors pasiryžta, beveik nėra kliūčių, galinčių ne tik sustabdyti, bet ir sulėtinti jos žengimą, kad ji bent jau spėtų išgirsti aimaną tų, kurie žūsta po jos kojomis“ (Tocqueville 1996: 268). Tocqueville'io nuomone, tokia padėtis yra pavojinga ir ateityje gali sukelti prazūtingų padarinių.

Prancūzas turi omenyje naują despotizmo formą, atsirandančią demokratinėje valstybėje, kaip dvasios ir žodžio laisvės apribojimo pasekmę, kur „yra tik viena valdžia, vienintelis jėgos ir sėkmės šaltinis“ (Ten pat: 275). Demokratijos despotizmo įrankiu tampa milžiniška viešosios nuomonės įtaka, kuri gali gniuždyti viešu pasmerkimu ir ignoravimu bet kokią daugumai oponuojančią poziciją ar iniciatyvą. Tačiau šiuo atveju neina kalba apie minties laisvės ribojimą. Atvirkščiai, dauguma minčiai nubrėžia nepaprastai plačią erdvę. Toje erdvėje minties reiškinys yra laisvas; bet vargas, jeigu jis išdrįsta peržengti ribas. „Tiesa, autodafė jam negresia, bet jis nuolat patiria visokius nemalonumus ir kasdien yra persekiojamas. Politinė karjera jam neįmanoma; mat jis įžeidė vienintelę jėgą, turinčią rankose visą valdžią. Jam nevalia tikėtis nieko, net šlovės. Prieš skelbdamas savo pažiūras, jis tikėjosi turįs šalininkų; dabar, atsiskleidęs visiems, jis mano nebeturįs jokios patirties, nes jį smerkiantys garsiai reiškia savo nuomonę, o tie, kurie galvoja kaip jis, neturi tiek drąsos, todėl tyli ir jo šalinasi. Jis pasiduoda, pagaliau sugniūžta nuo kasdienio ujimo ir užsisklędžia tyloje, lyg gėdydamasis ar grauždamasis, jog sakė tiesą“ (Ten pat: 275–276). Šitai despotiška daugumos jėga žlugdo piliečių norą viešai kalbėti ar elgtis kitaip nei trokšta dauguma. Būtent ji diktuoja tam tikrą daugumai palankią žmonių savidrausmę ir konformizmą, atimdama bet kokią troškimą veikti.

Demokratijos despotizmas, skirtingai nuo senojo, nesigriebia grandinių ar budelių. Jis nesikėsina į kūną, bet nori palaužti dvasią. Šeimininkas nebesako: „Arba tu galvosi kaip aš, arba mirsi“; jis sako: „Tu gali manyti kitaip negu aš; tau lieka viskas: ir gyvybė, ir turtas, bet nuo šiol tu būsi mums svetimas. Tu tebeturėsi savo pilietines teises, bet negalėsi jomis naudotis; jeigu stengsies laimėti rinkimus, bendrapiliečiai už tave nebusuos, o jeigu trokšti jų pagarbos, nesitikėk jos sulaukti. Tu būsi tarp žmonių, bet nebegalėsi jiems prilygti. <...> Eik sau ramus, palieku tau gyvybę, bet ji bus sunkesnė už mirtį“ (Tocqueville 1996: 276).

Tocqueville'io nuomone, demokratijos despotizmas, pasireiškiantis kaip tam tikras „nemokšiško despotizmas“, yra ypač pavojingas. Dėl jo politinėje arenoje galima pamatyti tik nedidelį intelektualų skaičių. Tačiau demokratijos despotizmas paliečia ne tik juos. Jis daug smarkiau demoralizuoja eilinius demokratinį respublikų pavaldinius, dėl kurių žemo švietimo lygio ir bendro dvasinio nuopuolio „dvaro dvasia pasklinda labai plačiai ir persmelkia išsyk visus visuomenės sluoksnius. Pavaldiniai patys savo valdovams aukoja įsitikimus ir „visi mąsto pagal vieną šabloną“ (Tocqueville 1996: 278). Kadangi valdžia nepakenčia savo adresu nė mažiausios ironijos ar priekaišto, o visi privalo ją liaupsinti, tai taip ir gyvena liaupsėse. Tocqueville'is teigia, kad tokia situacija būdinga bet kokiai santvarkai: „niekšybė limpa prie jėgos, o meilikavimas – prie valdžios. Yra tik vienas būdas, galintis apsaugoti žmones nuo nuosmukio: niekam nevalia suteikti visagalybės, ir tada niekas nedrįs jų niekinti ir žeminti“ (Ten pat: 279).

Nicolas Tenzeris, perfrazuodamas Tocqueville'į, demokratijos despotizmą vadina „nesiskundžiančiu pesimizmu“ (Tenzer 2012). Tai – intelektualo užčiaupimas. Jis yra baisus ir tarsi ciniškai kužda: „Tu gali nepritari mano mintims, tau bus išsaugotas turtas ir gyvybė, tačiau nuo šiol tu – svetimas tarp mūsų. Tau liks pilietinės teisės, tačiau jos tau bus bevertės. <...> Tavęs niekas nerinks ir negerbs<...>, tu liksi tarp žmonių, tačiau prarasi teisę bendrauti su

jais. <...> netgi tie, kurie tiki tavo teisumu, nusišuks nuo tavęs, nes, priešingu atveju, jų lauktu toks pat likimas. <...> aš tau palieku gyvenimą, tačiau ji bus baisėsnis, negu mirtis“ (Токвиль 1992: 200).

Tocqueville'io nuomone, šis demokrati- jos defektas, pasireiškiantis kaip tam tikras „nemokšiško despotizmas“, yra ypač pavojingas. Dėl jo politinėje arenoje galima pamatyti tik nedidelį intelektualų skaičių. Tačiau demokratijos despotizmas paliečia ne tik juos. Jis daug smarkiau demoralizuoja eilinius demokratinį respublikų pavaldinius, dėl kurių žemo švietimo lygio ir bendro dvasinio nuopuolio „rūmų dvasia“ plačiai paplinta visuomenėje ir įsibrauna į visas klases. Pavaldiniai patys savo valdovams „aukoja įsitikimus ir savo noru parsiduoda jiems“ (Ten pat: 201–202). Kadangi valdžia nepakenčia savo adresu nė mažiausios ironijos ar priekaišto, o visi privalo ją liaupsinti, tai taip ir gyvena liaupsėse.

Apie šiandieninės demokratijos tocqueville'iško „švelniojo despotizmo“ sindromą kalba Charles Tayloras. Jo nuomone, išsilaisvinti iš tokio despotizmo spąstų „prireiks naujų mobilizacijos būdų ir naujos politinės vaizduotės“ (Taylor 2011). Giovanni Sartoris šiandieninį demokratijos despotizmą priskiria ne visuomenės daugumai, o mažumai, kuri naudojami demokratinės sistemos silpnumu ir suteikia jai uždarą oligarchinį pobūdį (Sartori 1987: 96).

Išvados

Tocqueville'io knyga „*Apie demokratiją Amerikoje*“ – tai tekstas, skirtas ne vienkartiniam skaitymui. Jos autorius komunikuoja, vis nauju kontekstu įvairiais politikos istorijos tarpsniais siūsdamas žinutes iš praeities į vis kitą dabartį. Šios žinutės įvairiai perskaitomos. Tai priklauso nuo visuomenės politinės sąmonės, politinės kultūros ir recipientų „kokybės“, t. y. jų gebėjimo gauti informaciją apdoroti, pritaikyti savo laikmečiui, savo valstybei, konkrečiai situacijai ar konkrečiai temai. Tocqueville'is inspi- ruoja komunikacinį skaitymą – dialogą ir dis-

kusijas, kurios yra svarbi šiuolaikinės politinės komunikacijos ir politinės praktikos dalis, vienas svarbiausių politikos atributų ir patikimas jos instrumentas, tobulinant politinių problemų sprendimą, kai išskyla akcentų slinkties problema, bei formuojant šiuolaikinės politinės teorijas. Vakarų pasaulyje Tocqueville'ui skirta dešimtys mokslinių knygų ir publikacijų. Tad jis išlieka reikalingas dinamiškai besikeičiančiame pasaulyje ir kaskart grįžta vis nauju kontekstu.

Tocqueville'io dėka mes šiandien suvokiame, kad tam, kad demokratija globaliajame pasaulyje būtų gyvybinga, „ji turi būti permąstoma ir perkuriama“ (Markoff 1999: 281), daugiau dėmesio skiriant jos raidos kokybės, o ne kiekybės klausimams. Intelektualiai bendraudami su Tocqueville'iu, mes atsirenkame mums aktualiausias jo teorijos išvadas: pirma, laisvė negali susikurti nelygybės pagrindu. Ji turi remtis demokratine realybe su jos sąlygų lygybe, ir čia kalbama apie teisinę, bet ne faktinę lygybę; antra, „šiandien tautos jau nebegali atsisakyti nuo lygybės, tačiau nuo jų pačių priklauso, ar ji jas atves į vergiją ar laisvę <...>, suklestėjimą ar skurdą“ (Токвилль 1992: 505); trečia, demokratijai būdingi prigimtiniai defektai, todėl būtina nuolat rūpintis jos garantijomis.

Literatūra

- Brzezinski, Z. 2011. *Receives Jury du Prix Tocqueville Prize* Oct 14, 2011 [žiūrėta 2011 m. gruodžio 12 d.]. Available from Internet: <http://csis.org/publication/zbigniew-brzezinski-de-tocqueville-prize-speech>.
- Hayek, F. A. 2004. *Der Weg zur Knechtschaft*. Tübingen: Mohr Siebeck.
- Markoff, J. 1999. „Globalization and the Future of Democracy“, *Journal of World-Systems Research* 5(2): 276–311.
- Taylor, Ch. 2011a. *The de-politicization of politics* [žiūrėta 2012 m. gruodžio 1 d.]. Available from Internet: <http://www.eurozine.com/articles/2011-11-10-sierakowski-en.html>.
- Taylor, Ch. 2011b. *The depoliticization of politics* [žiūrėta 2012 m. spalio 18 d.]. Available from Internet: <http://www.eurozine.com/articles/2011-11-10-sierakowski-en.html>.
- Tenzer, N. 2012. *Уроки демократии от Токвиля* [žiūrėta 2012 m. lapkričio 1 d.]. Available from Internet: <http://www.project-syndicate.org/commentary/tocqueville-s-lessons-in-democracy/russian>.
- Tocqueville, A. de. 1996. *Apie demokratiją Amerikoje*. Vilnius: ALK Amžius.
- Sartori, G. 1987. *The Theory of Democracy Revisited*. Part II. Chatham, New York: Chatham House.
- Арон, Р. 1993. *Этапы развития социологической мысли*. Общая редакция и предисловие д-ра филос. н. П. С. Гуревича. Перевод с французского. Москва: Издательская группа ПРОГРЕСС. УНИВЕРС.
- Закария, Ф. 2004. *Будущее свободы: нелиберальная демократия в США и за их пределами*. Москва: Научно-издательский центр «Ладомир».
- Токвиль, А. 1992. *Демократия в Америке*. Москва: Прогресс – Литера.
- Хантингтон, С. 2006. „Третья волна демократии“, в кн. *Теория и практика демократии. Избранные тексты*. Перевод с англ. Под ред. В. Л. Иноземцева, Б. Г. Капустина. Москва: Научно-издательский центр «Ладомир», 79–84.

DISCUSSING THE PROSPECTS OF EUROPEAN DEMOCRACY WITH ALEXIS DE TOCQUEVILLE

Dalia Eidukienė

This article analyses the concept of democracy proposed by Alexis de Tocqueville, a famous French historian and sociologist. Special attention is paid to the definition of democracy, the dialectics of freedom and equality as well as the issues of relationship between democracy and centralization of power, democracy and individualism, and democracy and the tyranny of the majority.

Tocqueville's liberal theory is an excellent example of the political project of the early modern period; it was in step with or, in many cases, ahead of France's political evolution, thereby contributing to the formation of the intellectual climate of the later 20th century. More than that, Tocqueville's political thought remains relevant even today. He is valued as an innovator, who, as Zbigniew Brzezinski put it, „understood earlier and interpreted better than anyone the uniqueness of the American experiment... His judgements are to this day remarkably prescient and incisive“ (Brzezinski 2011). Consequently, Tocqueville's book *Democracy in America* is a text that is worth being reread. In each political period the readers of this text rediscover anew the meaning of the messages communicated by the author. This depends on the political consciousness, political culture and the „quality“ of the recipients, i.e. on their ability to process and adapt the received information to their times, their state, their specific situation or a specific subject. Tocqueville invites his readers to engage in communicative reading (i.e. dialogue and discussions), which is an important part of modern political communication and political practice. It is also one of the most important attributes of politics and a reliable instrument that makes it easier to form modern political theories and solve political problems.

Keywords: democracy, equality, freedom, defects of democracy, tyranny of the majority, individualism, communication.

Įteikta 2013-02-04; priimta 2013-02-21